

RAMŪNAS TRIMAKAS

VAKARŲ EUROPOS AKLUMAS IR TOTALITARIZMO PAŽADAI: MARIANO ZDZIECHOWSKIO PERSPĖJIMAS

Įvadas. Mariano Zdziechowskio knyga „Baigties akivaizdoje“, pirmą kartą išleista Vilniuje 1937 m.¹, ilgus dešimtmečius buvo ne tik tekstas, žymintis Vidurio ir Rytų Europos XX a. lemties trajektoriją. Keletą dešimtmečių selektyvus Vakarų Europos ar vadinamojo „Vakarų pasaulio“ aklumas politikos srityje (kaip ir apskritai moralinis daltonizmas) tebėra reguliariai pasirodančių publikacijų bei kylančių viešųjų svarstymų objektas. Šia tema dažnai mėgsta samprotauti arba buvusių Vakarų Europos kolonijų, arba buvusio sovietinio lagerio intelektualai. Mokslinėje literatūroje tai dar vadinama viena iš „postkolonijinės būsenos“ savybių. Vis dėlto vienas esminis bruožas skiria kadaise buvusių galingų kolonijinių sistemų, dabar jau panirusių į Acheronto upės vandenį, piliečius ir jų ainius. Vakarų imperijų atžvilgiu tenka konstatuoti, nors ir pavėluotos, bet vis dėlto atgailos faktą, taip pat siekį paviešinti vykusią neteisybę. Vakarų Europos imperijų buvusiose kolonijinėse valdose, dabar nepriklausomose valstybėse, rašantys bei diskutuojantys intelektualai primena buvusioms metropolijoms patirtas skriaudas ir nusikaltimus. Tam tikra prasme tai tapo savotiškas „intelektinės mados“ reikalas. O buvusio socialistinio lagerio atveju matomas kitoniškas vaizdas: tiek šiuolaikinės Rusijos vadovybė, tiek beveik visi Rusijos intelektualų bendrijos atstovai, kultūros ir visuomenės veikėjai nemato reikalo kritiškai įvertinti praeities, pradėti lygiaverčio dialogo su buvusiais kolonijiniais „pakraščiais“ bei satelitais. Pati atgailos idėja jiems atrodo *a priori* nepriimtina ir žeminanti. Gruzinų režisieriaus Tengizo Abuladzės filmas „Atgaila“, Sovietų Sąjungoje sukurtas simboliškais 1984-aisiais ir kaipmat užsitraukęs visaliaudinę *homo sovieticus* nemalonę, taip ir liko vienišas balsas Rytų kaimynystės tyruose. Nepaklibinamos aplinkybės ten pabrėžtinai garsiai patvirtinamos aukštas pareigas einančių

¹ Marian Zdziechowski, *W obliczu końca*, Wilno, 1937. 361 p.

valdžios pareigūnų lūpomis. Europos žiniasklaidos atstovai reguliariai „negirdi“ ar tiesiog nesupranta, kas jiems yra kalbama, o pastaruoju metu ir atvirai daroma, kaip, pavyzdžiui, karo agresija prieš Gruziją. Tuo tarpu Rusijos žiniasklaida ne tik džiugiai tiražuoja šią žinią „vidinei auditorijai“, bet tolydžiai konstatuoja Europos silpnavališkumą, silpnaprotystę. Šiuo atžvilgiu M. Zdziechowskio pastabos apie „tragiškąją Europą“, beviltiškai puoselėjančią liberalistines idėjas ir idealus², paskelbtos daugiau nei prieš septyniasdešimt metų, vis dar tebėra aktualios.

Tai, ką aprašė ir analizavo M. Zdziechowskis tarpukariu, ir tai, ką mes regime mūsų dienų Rusijoje, yra ne šiaip sau trumpalaikis imperialistinio kvaitulio protrūkis. Skirtingas mąstymo trajektorijas, ko gero, taikliausiai nusako šie dviejų įžymių Europai ir Rusijai atstovaujančių asmenybių teiginiai: Blezo Paskalio: „**Žmogus** tėra **nendré**, trapiusias iš gamtos kūrinių, bet tai **mąstanti nendré**. Ir net jei visata jį sunaikintų, žmogus vis tiek būtų kilnesnis už tai, kas jį žudo, nes jis žino, kad miršta, ir žino, kad visata pranašesnė už jį, o visata nežino nieko.“ Fiodoro Dostojevskio trumpesnė frazė Raskolnikovo lūpomis: „Prie visko niekšas žmogus pripranta“.

M. Zdziechowskio kūrybą pavadinti „neišgirstu pranašo balsu“ yra teisinga, bet ne visai tikslu. Ko gero, greičiau tiktų teigti, jog apgalvoti ir blaivūs perspėjimo žodžiai ištirpo abejingumo ir kasdienio erzelio rūke. Nemažai nuveikė keldama sumaištį žmonių protuose ir viešojoje nuomonėje pati bolševikinė Rusija. Todėl svarbu panagrinėti, kaip, žvelgiant komunistinio režimo atstovų akimis, buvo grindžiama intelektualinio Europos užvaldymo būtinybė. Straipsnyje mėginame panagrinėti Europos intelektualų ir menininkų, kurie advokatavo sovietiniam režimui ar tapo jo bendrininkais, prosovietinės kūrybos vertimus ir jos aiškinimą pačių totalitarinio režimo atstovų tekstuose. Apsiribosime XX a. 3-iojo–4-ojo dešimtmečių prosovietinės grožinės literatūros bei publicistikos kūriniais ir vėlesniais jų sovietiniais vertinimais. Šis straipsnis skirtas ne tiek paties M. Zdziechowskio kūrybinio paveldo analizei. Tai veikiau mėginimas priminti sovietinės propagandos metodus, pasitelkiant palankiai nusiteikusių Vakarų menininkų demonstruojamą poziciją.

Gelžbetoninio melo fasadas: Vakarų Europos „draugiškų“ intelektualų veiklos atspindžiai sovietinėje propagandoje. M. Zdziechowskis

² Marian Zdziechowski, *W obliczu końca*, Warszawa, 1999, p. 85–96.

tapo vienu iš nedaugelio intelektualų atskalūnų, prabilusių apie bolševizmo keliamas grėsmes ne tik Europai, bet ir visai žmonijai. Jis bolševikinės santvarkos šalininkus sulygino su satanistais³: pasvėrė ir įvertino tragišką Europos padėtį, kai liberalizmas, kuriuo taip didžiuojamasi, yra ne tik jos stiprybė, bet ir slaptoji galia, atverianti vartus Šėtono kariaunoms, o tai galiausiai neišvengiamai sukelia civilizacijos nuopuolį. M. Zdziechowski tuometinėje Lenkijoje liko vienišas ir nesuprastas senas keistuolis, kėlęs nebent nuostabą ir atsainią užuojautą, nei norą auditorijai, į kurią jis mėgino kreiptis, daugiau ar mažiau polemizuoti šia tema. Autorius liko neišgirstas ir kitose šalyse, nes jo veikalo nespėta išversti į kitas Europos kalbas.

Apgaulingi rūpinimosi žmogumi, visuotinės gerovės ir taikos pažadai I pasaulinio karo nualintoje Europoje nemažai daliai žmonių skambėjo viliojamai. Kita vertus, svarbu neužmiršti, kad vyko neįtikėtinų mastų ir agresyvumo – vienur dangstoma, kitur atvira – sovietinė agresija. Perfrazuojant Hannahą Arendtą, sovietų specialiosios tarnybos tapo „visuotinės revoliucijos“ varikliu. Siekdamos išsprogdinti Europos valstybes iš vidaus, jos pirmiausia nusitaikė į „masės žmogų“, paprasčiau tariant – liumpeną. Tačiau ne visai sklandžiai vykusio, o galiausiai užsitęsusio „revoliucijos eksporto“ sąlygomis neįtikėjo ir „klasiniai priešai“, bolševikinio režimo pavadinti „inteligentija“.

Vienas svarbesnių sovietinės totalitarinės sistemos veiklos, nukreiptos prieš užsienio šalis, elementų buvo mėginimai patraukti į savo pusę iškilnesnius kultūros veikėjus. Sovietų Sąjungos ambasadorius 1932–1943 m. Didžiojoje Britanijoje Ivanas Maiskis savo atsiminimuose rašo: „Grynai diplomatinę akciją teko papildyti kitomis akcijomis (veiksmis), iš kurių svarbiausios buvo – akcija ekonomikos srityje ir akcija kultūros srityje. Neretai diplomatinės akcijos sėkmė tapdavo įmanoma tik dėl paralelinių akcijų minėtose srityse. <...> Tomis dienomis mes siekėme dviejų pagrindinių dalykų: a) pakviesti į SSRS kuo daugiau stambių Vakarų kultūros veikėjų, kad jie savo akimis pamatytų Sovietų šalį ir akivaizdžiai įsitikintų, jog jos žmonės ne tik nėra kultūros griovėjai, bet atvirkščiai – deda didžiausias pastangas visokeriopa plėtoti jos raidą – žinoma, socializmo dvasia, b) palengvinti galimybę maksimaliam stambių sovietinės kultūros veikėjų skaičiui pasirodyti užsienyje, kiekvienam savo specialybės srityje, ir taip

³ *Ibid.*, p. 97–108.

akivaizdžiai paneigti melagingus priešų pramanus apie žymių sovietinių mokslininkų, rašytojų, artistų žūtį ar sunaikinimą.⁴

Sovietų veikla propagandos baruose netruko subrandinti vaisių. Karo išsekinta Europa, krečiama ekonominės, politinės, socialinės, pagaliau kultūrinės krizės, Rusijos bolševikų buvo įvertinta ne tik kaip lengvai pasiduodanti ideologiniam užkratui, bet ir kaip lengvas geopolitinis grobis. Dalis Europos intelektualų, pirmiausiai kairuoliškų ar tiesiog pacifistinių pažiūrų, tapo prosovietiniais agitatoriais. Viena vertus, pačių sovietų tokie veikėjai laikyti „ideologiškai ribotais“ ir „klasiškai įtartinais“. Kita vertus, jie laikyti patogiu rupurol bolševikinio režimo legitimacijai Europos politinėje bei visuomeninėje savimonėje: „Žinoma, Šou [George Bernard Shaw] nebuvo pajėgus suvokti iš esmės visą didįjį tikslą, kuris buvo įgyvendinamas Sovietų Rusijoje. Jis pernelyg ilgai, būdamas fabianistas, iš savo ateities prognozių buvo pašalinęs klasių kovą, revoliuciją, o dabar naujasis pasaulis, atsiradęs kaip revoliucijos padarinys, jam atrodo kažkas netikėta, beveik neįtikėtina. Mokslinė proletarinės revoliucijos ir socializmo kūrimo teorija nesuprantama Šou. Jam Spalio revoliucija atrodo kaip genialus sumanymas ir milžiniškų mastų eksperimentas. Žmonijos ateitį jis dabar susieja su šio „eksperimento“ sėkme. Nuo pirmųjų Sovietų valstybės gyvavimo metų Šou tapo jos draugu. Jis prisijungė prie to galingo demokratinio judėjimo, kuris atsirado Anglijoje su šūkiu: „Šalin rankas nuo Rusijos!“ Jis karštai gynė Spalio revoliuciją Anglijos ir tarptautinėje spaudoje. 1921 m. Šou paskelbė straipsnį, ironiškai pavadintą „Sovietų Rusijos siaubai“ – prieš tą antisovietinę nevaldomą kampaniją, kuri vyko tuo metu Anglijoje. Straipsnyje jis kalbėjo apie caro kariuomenės kareivius, kurie pavargo kovoti dėl svetimų jiems interesų ir grįžo namo kovoti dėl laisvės ir žemės; apie Lenina, kaip stambiausią valstybės veikėją Europoje; apie tai, kaip kitos šalys turi mokytis iš jaunos Sovietų šalies.“⁵

„Didžioji rusų kultūra“ buvo pateikiama kaip savotiška vizitinė kortelė, o tiksliau tariant – širma kultūrinei ekspansijai pridengti. Apžvelgus ano meto sovietinę propagandinę lektūrą, išryškėja gana ribotas „kultūros vertybių“ sąrašas: pavyzdžiui, Levo Tolstojaus vardas – tai vienas dažniausiai minimų, kaip padėjęs moralumo pamatus visai moderniajai Europai.

⁴ И. Майский, *Шоу и другие воспоминания*, Москва: Искусство, 1967, p. 8–10.

⁵ З. Гражданская, *Бернард Шоу после Октября*, Москва: Издательство «Просвещение», 1968, p. 6.

Kaip įrodinėjo sovietinė propaganda, L. Tolstojus tapo daugelio iškilių Europos asmenybių dvasinis palydovas ar net vedlys. Esą jo įtaka Romeui Rolanui (Romain Rolland) – neabejotina; šis prancūzų rašytojas buvęs uolus didžiojo rusų mąstytojo mokinys⁶. Vis dėlto, kaip teigė oficiali sovietų pozicija, tolstojiškas humanizmas neva neleidęs R. Rolanui tinkamai įvertinti bolševikų revoliucinio teroro: „Tam tikra prasme lenininė Levo Tolstojaus kritika buvo ir paties Rolano kritika, kurio pasaulėžiūra, kaip anksčiau minėta, formavosi veikiama Tolstojaus. Tai leido Rolanui tam tikra prasme naujai įvertinti ankstesnius savo požiūrius, savo ankstesnę poziciją dėl prievartos nepripažinimo. <...> Tiesa, prancūzų humanistas galutinai marksistinių pozicijų dėl prievartos naudojimo taip ir nepripažino. <...> Rolanas itin susidomėjęs įsiklauso į jam netikėtą V. I. Lenino išvadą, jog „istorijoje normaliausia tvarka yra revoliucijos tvarka. <...> rašytojas žavisi V. I. Lenino monolitiškumu, jo nepalaužiamu siekiu kovoti, jo susiliejimu su liaudimi, tikėjimo jos kūrybinėmis galiomis pergale. <...> Rolanas ragina mokytis iš Lenino įsigilinti į šių dėsnių esmę, susilieti su liaudimi, su kova ...“⁷ Sovietų Sąjungoje išleistuose R. Rolano raštuose, įrodinėjant rusų kultūros pranašumą visos Europos kultūros atžvilgiu, taip atpasakojamas autoriaus pateiktas Maksimo Gorkio ir Vladimiro Lenino pokalbis apie L. Tolstojų (tai tiksliau būtų pavadinti Lenino debatu su pačiu savimi): „Ką Europoje galima pastatyti greta jo?“ Ir pats sau atsako: „Nieko“. Ir trindamas rankas, patenkintas nusijuokė.“⁸

Greta „didžiosios rusų kultūros“ (paprastai ignoruojant ir nutylint visų kitų sovietinės imperijos tautų kultūrinį paveldą, užsienio šalims pateikiant tik didžiarusišką šovininistinę versiją) propagavimo, sovietinės sistemos atstovai pirmiausiai akcentuodavo savo režimo novatoriškumą ir aktualumą visam pasauliui. Taip pat būdavo itin pabrėžiamas kitas aspektas – „iškilios asmenybės“ bei „didieji vadai“, esą susirūpinę ne tik jų valdomos bolševikinės Rusijos, bet ir visos Europos, viso pasaulio likimu: „Šou visus tuos metus su didele meile ir susižavėjimu kalbėjo apie V. I. Le-

⁶ Леонид Гроссман, *Собеседник Толстого. Ромэн Роллан и его творчество*, Москва: Кооперативное издательство писателей «Никитинские субботники», 1928, p. 13–26.

⁷ Ю. Стоярова, *Ромэн Роллан о В. И. Ленине*, Ташкент: Издательство Среднеазиатского государственного университета, 1960, p. 13–14.

⁸ Ромэн Роллан, *Собрание сочинений в 14-ти томах*, т. 14, Москва: Гослитиздат, 1958, p. 562.

niną, kurį jis vadino Nikolajumi Leninu (remdamasis parašu po daugeliu Lenino straipsnių). <...> Žmonijai reikia tikrų valstybininkų, pasižyminčių genialumu, politinėmis žiniomis, gėrio troškimu. Tokiems tikriems žmonių vadams Šou priskiria visų pirma V. I. Leniną.⁹ Jie vieninteliai gali išgelbėti žmoniją, tiksliau sakant – jos „pažangiąją dalį“ darbininkiją ir užtikrinti visuotinį „šviesų rytojų“.

Įdomi pačių sovietinio režimo vadų reakcija į mėginimus užmegzti su jais geranorišką kontaktą. Štai kaip aprašoma V. I. Lenino reakcija, kai B. Šou atsiuntė jam savo knygą su asmenine dedikacija: „Knyga, apie kurią kalbėjo Šou, pasiekė adresatą. Dabar ji saugoma Marksizmo-leninizmo instituto prie TSKP CK archyve. V. I. Lenino pastabos liudija, kad jis įdėmiai perskaitė knygą, ypač plačią sociologinio ir filosofinio pobūdžio pratarmę. Daug kas pratarmėje V. I. Leninui nepatiko ir paskatino jo ironiškas pastabas, tačiau rašytojo kritinės pastabos apie buržuazinę mokslą, mokyklą, apie pačią buržuazinę santvarką V. I. Lenino pažymėtos žodžiais *nota bene* arba *bien dit*“.¹⁰

Autoriai užsieniečiai, kartais (tačiau ne visais atvejais) patys to nesuvokdami, tapdavo ne tik sovietinės propagandos taikiniai, o vėliau – manipuliacijos objektais, bet ir vidinės kovos dėl valdžios atributais. Jų darbai, atsižvelgiant į kovos dėl valdžios Kremliuje rezultatus, būdavo arba aukštinami, arba viešai prakeikiami ir tyliai nurašomi nebyliai užmarščiai. Vienu iš prosovietinių autorių etalonų Europoje, ko gero, tiktų vadinti Anri Barbiusą (Henri Barbusse). Sovietmečiu, dar tik prasidedant Josifo Stalino kultui, apie A. Barbiusą buvo atsiliepiama palankiai, per daug šio autoriaus kūrybos bei prosovietinės veiklos nesureikšminant: „Imperialistinis karas, kuriame Barbiusas (Barbusse) dalyvavo savanoriu, padarė labai didelę įtaką jo ideologijai. [Prieš tai buvęs] liberaliosios buržuazinės inteligentijos atstovas <...>, Barbiusas tampa aktyviu antimilitaristu ir internacionalistu. <...> [kūręs literatūrinę grupuotę „Šviesa“ (*Clarté*), to paties pavadinimo žurnalą ir leidyklą, B. prieš „kapitalistinę koncepciją“ išskėlė šiai grupuotei artimas III Internacionalo doktrinas, nors jis nuolatos pabrėždavo grupės nepartiškumą. <...> Pats B. vienu metu šliejosi prie komunistų partijos. Žurnalas „Šviesa“ <...>, kurio redaktoriumi B. buvo iki 1924 balandžio, patyrė sudėtingą evoliuciją ir iš esmės liko revoliucinių ir

⁹ 3. Гражданская, *Бернард Шоу после Октября*, p. 9.

¹⁰ *Ibid.*, p. 10.

socialistinių rašytojų visuomeninės minties reiškėjas, išsaugojęs savo antimilitaristinį charakterį ir pritarimą Sovietų respublikai. <...> Literatūrinę šlovę B. atnešė romanai „Ugnis“ (daugiau kaip 200 leidimų) ir „Šviesa“ (1916) – „vieno būrio dienoraštis“.¹¹

A. Barbiusas reiškė ne tik palankumą sovietiniam režimui, bet ir nuolankumą asmeniškai J. Stalinui, prisidėjo prie jo šlovinimo, todėl tapo vienu labiausiai viešai giriamų autorių. Kaip rašė A. Čakovskis, „„Stalinas“ – Barbiuso kūrybos viršūnė. Stalinas padėjo Barbiusui tapti tuo, kas jis buvo visus paskutinius savo gyvenimo metus – karštu Sovietų šalies draugu, atsidavusiu kovotoju už komunizmą. Barbiusas su ypatinga meile žvelgė į žmonijos vadą“. Ir toliau šis sovietinis rašytojas pateikia šį jausmingą epizodą: „Didžiajame teatre švenčiant Maksimo Gorkio šešiasdešimtmetį, Barbiusas truputį pavėlavo į iškilmingą posėdį. Kai jis išėjo į sceną, kur sėdėjo prezidiumas, visos vietos jau buvo užimtose. Stalinas atsistojo ir užleido savo vietą Barbiusui. Barbiuso akys pritvinko ašarų. Praėjus valandai, aš susitikau Barbiusą koridoriuje. – Matėte? – paklausė jis. – Jo siauras veidas spinduliavo begalinį džiaugsmą“. „Grandiozinė užduotis, anot Barbiuso, yra atkurti atvaizdą žmogaus, taip neatsiejamai susijusio su pasaulinės reikšmės darbu, politinio kovotojo atvaizdą, pro kurį gali įžvelgti pasaulius ir epochas.“ Ir Barbiusui, nepaisant didžiausių titaniškos užduoties sunkumų, pavyko parodyti vado paveikslą, paveikslą žmogaus „su mokslininko galva, darbininko veidu, su paprasto kareivio apranga“, paveikslą žmogaus, įgyvendinančio geriausią darbo žmonių viltis.“¹²

Štai kaip A. Barbiusas apibūdina J. Staliną: „Jo gyvenimo istorija – tai nenutrūkstama pergalių virtinė įveikiant nenutrūkstamą daugybę siaubingų sunkumų. <...> Tai geležinis žmogus. Pavardė mums suteikia vaizdinį: Stalinas – plienas. Jis nepalaužiamas ir lankstus kaip plienas. Jo jėga – tai jo nepalyginamas sveikas protas, jo pažinimo platumas, stulbinantis vidinis susikaupimas, didžiulis aiškumas, nepermalduojamas nuoseklumas, greitumas, tvirtumas ir sprendimų galia, nuolatinis rūpinimasis žmonių atranka.“¹³

¹¹ Большая советская энциклопедия, т. 4, Москва, 1930, р. 703–705.

¹² А. Чаковский, *Анри Барбюс: литературный портрет*, Москва: Гослитиздат, 1940, р. 68–69.

¹³ Анри Барбюс, *Сталин. Человек, через которого раскрывается новый мир*, Москва: Государственное издательство «Художественная литература», 1936, р. 271.

Tuo tarpu atsiliepdamas apie M. Zdziechowskio tėvynę Lenkiją, šis autorius piešia dehumanizuotą jos vadovo paveikslą, visišką priešybę J. Stalinui: „Pilsudskis yra panašus į žvėriškos prigimties karalių Ūbą, įsiuntęs vos išvydęs darbininką (jis sušaudo beginklius streikininkus, gegužės pirmosios demonstrantus). Kai tik nuskurdusi Prancūzija prarado galimybę išlaikyti Lenkijos vyriausybę savo sąskaita, Pilsudskis įžūliai ją išdavė.“¹⁴

A. Barbiusui mirus 1935 m. viešnagės Maskvoje metu (oficiali priežastis, nurodyta sovietų – plaučių uždegimas), asmeniškai užuojautą išreiškė J. Stalinas: „...Sunkias dienas šiuo metu išgyvena Prancūzija. Atitrūkusi nuo liaudies vyriausybės, nubloškusi prancūzus į kruviną karą, atvedė šalį į katastrofą. Jau pirmosiomis karo dienomis geriausi prancūzų liaudies sūnūs buvo įmesti į kalėjimus, darbininkų organizacijos – sutriuškintos. Tačiau bergždžios valdančiosios klikos pastangos! Veltui jie stengiasi sunaikinti net atminimą apie prancūzų liaudies vadus, veltui pervadina „Barbiuso gatvę“ į „Lenkijos gatvę“. Laisvę mylinti prancūzų liaudies niekada nepamirš savo didžiojo draugo. Ir ateis diena, kai ant Barbiuso antkapinio akmens bus iškalti liepsningi žodžiai: „Tegul jo gyvenimas, jo kova, jo lūkesčiai ir perspektyvos būna pavyzdys jaunajai visų šalių darbo žmonių kartai kovojant dėl žmonijos išlaisvinimo iš kapitalistinės vergovės. J. Stalinas.“¹⁵

Taigi Vakarų Europos kūrėjai prisidėjo prie sovietinės sistemos propagavimo. Be to, jie, nors ir ne visais atvejais tiesiogiai, dalyvavo kuriant J. Stalino kultą. Visi geranoriški jų pasisakymai sovietų naudoti kaip propagandos įrankis: „Stalinus, – pasakė Šou, – labai malonus žmogus ir iš tiesų didis darbininkų klasės vadovas.“¹⁶ Tai, kad A. Barbiusas rašo knygą apie J. Staliną, pateikiama kaip sakralinis veiksmas ir rašytojo vidinė branda, absoliutus pasišventimas: „Taip, taip, – sakydavo jis draugams, – tai bus knyga, didelė knyga apie SSRS. – Ir čia pridurdavo, kad knyga bus ne tik apie Sovietų Sąjungą. Joje bus aprašyta geriausia, kas yra pasaulyje, pažangiosios žmonijos viltis. Aš noriu parašyti knygą apie žmogų... Yra žmogus, apie kurį negalima galvoti nesijaudinant, netikint, nesižavint...“

¹⁴ *Ibid.*, p. 260.

¹⁵ А. Чаковский, *Анри Барбюс: литературный портрет*, p. 79.

¹⁶ С. Динамов, *Бернард Шоу*, Москва, Ленинград: Государственное издательство художественной литературы, 1931, p. 75.

Yra žmogus, ikūnijęs pačias drąsiausias žmonijos svajones... Aš noriu parašyti knygą apie Staliną...“¹⁷

Stalinizmo laikotarpiu šis autorius buvo pateikiamas kaip sektinas literatūros pavyzdys: „Barbiuso knyga apie Staliną – savotiška dokumentinio literatūrinio kūrinio rūšis. Pagrįsta faktais ir dokumentais, kuriuos rašytojas kruopščiai ištyrinėjo, jo asmeniniais pastebėjimais kelionių po Sovietų Sąjungą metu, jo pokalbiais su Sovietų šalies darbininkais, valstiečiais ir valstybės veikėjais, ši dokumentinė knyga sukrečia savo meniniu meistriškumu, poetiniu gyvumu ir dramatiiniu patosu, kas būdinga geriausiems Barbiuso kūriniams. Meninis vaizdavimas čia visiškai realistinis. Teisingi vaizdai visur pagrindžiami dokumentiniais duomenimis, suteikiančiais knygai gyvo meninio pasakojimo formą.“¹⁸ Tačiau pasikeitus valdančiosioms grupuotėms po J. Stalino mirties, pasmerkus ankstesnę politiką bei paskelbus reformų programą, dalis A. Barbiuso kūrybos faktiškai buvo pašalinta iš oficialiosios literatūrinės erdvės.

Valdžią perėmęs Nikita Chruščiovas ir jo šalininkai netruko surasti kitų prosovietinių autorių. Vienas jų – Džonas Rydas (John Reed). „Komunistinės idėjos nustato pačią progresyviausią, visų pažangiausią, visų teisingiausią visuomenės raidos kryptį, – sakė N. Chruščiovas. – Geriausi amerikiečiai, tokie kaip Džonas Rydas, knygos „Dešimt dienų, kurios sukrėtė pasaulį“ autorius, suprato didžiąją tų dienų reikšmę. Džonas Rydas buvo labai išmintingas žmogus. Juk jis negimė komunistu, o [savaranikiškai] pasiekė komunizmą Spalio revoliucijos metu ir mirė [būdamas] komunistu.“¹⁹ Atmetus ankstesnių, prostalininių autorių darbus, pabrėžtas šio JAV žurnalisto prosovietškumas: „Jau pirmaisiais sovietų valdžios metais Džono Rydo knyga atliko didelį teigiamą darbą, griaudama kapitalistinės propagandos mitus ir legendas apie bolševikų partiją kaip apie grupę sektantų, svetimų liaudžiai. „Dešimtyje dienų“ pačiu nepaneigiamiausiu ir nuostabiausiu būdu įrodytas bolševizmo liaudiškumas. Bolševizmas liaudiškas dėl to, įrodinėja Rydas savo knygoje, kad leniniečiai buvo partija, valdanti pagal kuriamąją programą, skirtingai nuo kitų par-

¹⁷ А. Чаковский, *Анри Барбюс: литературный портрет*, p. 65

¹⁸ В. Н. Николаев, *Анри Барбюс – писатель революционер*, Москва: Издательство «Знание», 1953, p. 35.

¹⁹ Б. Гиленсон, *Он видел рождение нового мира*, Москва: Государственное издательство политической литературы, 1962, p. 3.

tijų, kurios aštuonis mėnesius tuščiai plepėjo. Bolševikų programa pačiu tiesiausiu ir akivaizdžiausiu būdu atsiliepė į darbininkų, kareivių, valstiečių asmeninius interesus, į brangiausius sielos lūkesčius.“²⁰

Kaip nurodoma 1957 m. „Dešimt dienų, kurios sukretė pasaulį“ leidime rusų kalba, Džono Rydo knyga iki Antrojo pasaulinio karo buvo išleista vienuolika kartų: 1923 m., 1924 m. – keturi leidimai, 1925 m., 1927 m. – du leidimai, 1928 m., 1929 ir 1930 m. Beveik visi knygos leidimai pasirodė su V. Lenino ir N. Krupskajos pratarmėmis²¹. Vėliau ši knyga publikuota tik po J. Stalino mirties. Oficialų paaiškinimą galima aptikti „Didžiojoje tarybinėje enciklopedijoje“, išleistoje valdant J. Stalinui: „Rydas (Reed), Džonas (1887–1920), revoliucinis amerikiečių žurnalistas ir komunistinis veikėjas. Užaugo turtingoje amerikiečių šeimoje. <...> 1917 R., išsikovojęs vieno iš talentingiausių karinių veiksmų teatro (knyga „Palei frontą“) korespondentų šlovę, atvyko į Rusiją, dalyvavo Didžiojoje spalio socialistinėje revoliucijoje. *Knygos vertė didžiąja dalimi nuvertėjusi dėl autoriaus neteisingo kai kurių istorinių epizodų ir asmenų vertinimo* (Išskirta autoriaus). Grįžęs į JAV (1918), R. aktyviai dalyvavo kuriant komunistų partiją. Nuo 1919 spalio R. – Kominterno Vykdomojo komiteto narys. 1920 R. buvo Maskvoje kaip amerikiečių kompartijos delegatas antrajame Kominterno kongrese. Tais pačiais metais mirė Maskvoje.“²² Kitaip tariant, autorius neįžvelgęs „ypatingo“ J. Stalino vaidmens, todėl ir buvo totalitarinės sistemos išbrauktas iš istorinės atminties, o pasikeitus režimo vadovams, kai kurie tekstai buvo vėl sugražinti apyvarton. Toks žingsnis grindžiamas „revoliucijos vado“ autoritetu: „Šią knygą aš pageidaučiau regėti išplatintą milijonais egzempliorių ir išverstą į visas kalbas, nes ji tiesiogai ir nepaprastai gyvai išdėsto įvykius. Tai nepaprastai svarbu norint suprasti tai, kas yra proletarinė revoliucija, kas yra proletariato diktatūra.“ V. I. Leninas taip aukštai įvertino Rydo knygą amerikinio leidimo pratarmėje. N. K. Krupskaja visiškai teisingai rašė, kad patį nuostabiausią kūrinių Rydas sugebėjo parašyti todėl, kad jis buvo ne pašalinis stebėtojas, bet revoliucionierius, komunistas, supratęs didžiosios kovos prasmę...“²³

²⁰ А. Иващенко, *Джон Рид*, Москва: Издательство «Знание», 1958, p. 25.

²¹ Джон Рид, *10 дней, которые потрясли мир*, Москва: Государственное издательство политической литературы, 1957, p. 339.

²² *Большая советская энциклопедия*, t. 48, Москва, 1941, p. 719.

²³ А. Иващенко, *Джон Рид*, p. 21.

Postalininiu laikotarpiu į viešą erdvę buvo sugražinti ir kiti autoriai, pavyzdžiui, R. Rolanas. Viena iš priežasčių, dėl ko šis rašytojas Sovietų Sąjungoje kurį laiką buvęs „pamirštas“ – R. Rolano 1937 m. kovo 18 d. laiškas J. Stalinui, kur jis prašo pasigailėti Bucharino: „Aš vėl kreipiuosi į Jus, naudodamasis pasitikėjimu, kurį Jūs man parodėte, kai kalbėjau su Jumis prieš dvejus metus. <...> Aš dažnai susitikdavau su Bucharinu pas mūsų bendrą draugą Maksimą Gorkį – juos siejo ypač glaudi draugystė. Jeigu šitie prisiminimai galėtų išgelbėti Buchariną, tai vardan Gorkio prašau Jus pasigailėti, net jeigu jis ir būtų kuo nors kaltas, jis turėtų būti išskirtas iš kitų, nes jis gali tapti sovietinio mokslo pasididžiavimu.“²⁴

J. Stalino valdymo metais imta aktyviai naudoti rašytoją propagandiniais tikslais – pavyzdžiui, daug dėmesio teikta jo vizitui į SSRS 1935 m. – kiek vėliau suabejota jo lojalumu sistemai; galiausiai nuspręsta jį pateikti kaip vieną iškiliausių prosovietinių figūrų. Pats rašytojas, kaip teigia oficiali sovietinė versija, iki gyvenimo pabaigos išliko prokomunistiškai nusiteikęs, nepaisant tam tikrų jo pasaulėžiūros „trūkumų“.

Taigi prosovietines ar prorusiškas simpatijas rodę autoriai tapdavo totalitarinio režimo propagandos, skirtos tiek vidaus, tiek užsienio auditorijai, svarbūs simboliniai elementai ar net ruporai. Ištikimybės režimo vadui principas buvo pirmesnis už ištikimybės „komunistiniams idealams“ ar pačiai sistemai. Todėl prosovietiniai autoriai būdavo įtraukiami arba pašalinami iš totalitarinės sistemos propagandininkų sukonstruoto herojų panteono – priklausomai nuo jų tinkamu laiku parodytos asmeninės ištikimybės konkrečiam režimo lyderiui.

Tarp vaizduotės akivarų ir propagandos spąstų: Vakarų Europos intelektualų selektyvaus aklumo klausimu. Pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui gana paradoksaliai susiklostė, jog bolševikų valdoma Rusija tapo savotišku „dvasiniu Tibetu“ kai kurioms ano meto iškilioms Europos asmenybėms. Nors čia jie praleido palyginti trumpą laiką (pvz., Herbertas Velsas viešėjo 15 dienų, Bernardas Šou – 9 ir t. t.) ir jiems buvo leista pamatyti vien tik propagandinę režimo pusę, dauguma jų tapo karšti sovietinės sistemos gynėjai. Patys sovietinio režimo atstovai, kuriems buvo patikėta prižiūrėti bei „apdoroti“ svečius, idant šie išsivežtų

²⁴ „Письмо Романа Роллана И. В. Сталину“ , *Вопросы литературы*, 1989, № 5, p. 191–192.

ir pateiktų Vakarų auditorijai reikiama įvaizdį, įsijautę į savo vaidmenį užduotis, reikia pripažinti, atliko puikiai, nors apie į viešnage atvykusius buvo ne kokios nuomonės ar tiesiog juos niekino. Atvykėliai jiems atrodė priešiškos klasės ir valstybės atstovai ar bent jau „nepatikimi elementai“. Vis dėlto jų ideologinis „apdorojimas“ esąs būtinas, nes „revoliucinis momentas to reikalaujas“. Kaip chrestomatinis pavyzdys minimas Leonas Feichtvangeris, publikavęs prosovietinę knygą garsiai skambančiu pavadinimu „Maskva, 1937-ieji“. Šis autorius laikomas trumparegiškumo ir negebėjimo įsigilinti į esmę įsikūnijimu. Sekimo užmojus, visuotinio nepasitikėjimo bei psichologinio spaudimo dydį atskleidžia vertėjo pranešimai. Pavyzdžiui, slaptoje ataskaitoje pažymima, jog 1937 m. sausio 3 d. L. Feichtvangeris pasiteiravo, ar Pasternakas smerkiamas už savo kūrybą, be to, papasakojo antitarybinį anekdotą. Paklaustas, kur jį nugirdęs, nutylėjo, nors čia pat pranešime raportuojama, jog išvakarėse, sausio 2 d., jis pietavęs drauge su rašytojais Ilfu, Petrovu, Katajevui ir Babeliu, nedalyvaujant vertėjui²⁵. Knyga, kurią jis publikavo tais pačiais 1937 m. Amsterdame, buvo visiškai palanki sovietinei sistemai. Be to, – ji buvo prostalininė: „Liaudis dėkinga Stalinui už duoną, mėsą, tvarką, išsilavinimą ir kariuomenės, užtikrinančios šį naują gerovę, sukūrimą. Liaudis privalo kažką turėti, kam galėtų išreikšti dėkingumą už neabejotiną savo gyvenimo sąlygų pagerinimą <...> Tegul priemonės, kuriomis jis ir jo bendražygiai naudojosi, dažnai būdavo ne visai aiškios <...> , Stalinas nuoširdus, kai jis savo galutiniu tikslu vadina socialistinės demokratijos įgyvendinimą.“²⁶ Šlovindamas J. Staliną ir reikšdamas juo susižavėjimą, L. Feichtvangeris rašė: „Garbinimas ir beribis kultas, kuriuo gyventojai apsupa Staliną, – tai pirmas [dalykas], kuris krinta į akis užsieniečiui, keliaujančiam per Sovietų Sąjungą.“²⁷ Nors autorius pateisina šį reiškinių, keletas pastabų, išsakytų J. Stalino kulto tema, tapo priežastimi uždrausti šią knygą SSRS (nors ji buvo operatyviai išversta ir paskelbta Sovietų Sąjungoje, visas jos tiražas buvo išimtas iš apyvartos, o išlikę egzemplioriai saugomi bibliotekų spec. fonduose).

²⁵ Натан Эйдельман, «Гости Сталина», in: *Два взгляда из-за рубежа: Переводы*, Москва: Политиздат, 1990, p. 269.

²⁶ „Лион Фейхтвангер“, in: *Два взгляда из-за рубежа: Переводы*, Москва, 1937, p. 209–214.

²⁷ *Ibid.*, p. 208.

Prosovietinių rašinių autorių kūryba Sovietų Sąjungoje dažnai sukeldavo jos vadovybės nepasitikėjimą bei nepasitenkinimą. Pavyzdžiui, sovietų parengtuose komentaruose apie Andrė Žydą knygoje, skirtoje A. Barbiusui, teigiama (A. Žydas neminimas beveik jokiuose žinynuose ar užsienio autorių vertimuose): „... reakcingas prancūzų rašytojas; ketvirtojo dešimtmečio pradžioje, dangstydamasis melagingomis deklaracijomis, ieškojo laikino suartėjimo su progresyviais prancūzų kultūros veikėjais.“²⁸ Įdomu tai, kad Sovietų Sąjungoje jis buvo iš pradžių viešai iškeiktas, o vėliau ilgus dešimtmečius užmirštas, kaip „priešas, pateikęs neteisingus vertinimus“. Taip autorius, remdamasis slaptosios policijos šnipų pranešimais parašęs vieną iš labiausiai prosovietinių knygų – „Sugrižimas iš SSRS“, Sovietų Sąjungoje tapo didžiausiu nedraugu. Mat jis, nors ir reišė prokomunistines ir prorusiškas (kitų tautų jis nė nepastebi) simpatijas, tačiau išdrįso suabejoti stalinizmo principais ir metodais (!)

Negalima teigti, jog iš Europos atvykę autoriai buvo idealiai izoliuoti nuo totalitariniam režimui nepalankios informacijos. Štai Stefanas Cveigas atsiminimuose, parašytuose Antrojo pasaulinio karo metais egzilyje, pasakoja: „Tai atsitiko po vieno šventinio studentų vakaro. Jie mane apsupo, jie mane glėbesčiavo ir spaudė man ranką. <...> Vilkdamasis pajutau kažką šlamant. Įkišau ranką į kišenę. Tai buvo laiškas. Laiškas prancūziškai, bet jį gavau ne paštu, jį, studentams besiglėbesčiuojant su manimi ir mane apspitus, kažkas mikliai įkišo man į kišenę. Tai buvo laiškas be parašo, labai protingas, labai žmoniškas laiškas, rašytas ne „baltojo“, bet pilnas pykčio dėl pastaraisiais metais nuolat didėjančių laisvės suvaržymų. „Ne viskuo tikėkite, – rašė man tas nepažįstamasis, – kas Jums sakoma. Kai matote viską, kas Jums rodoma, neužmirškite, kad žmonės, kurie su Jumis kalba, dažniau sako ne tai, ką nori Jums pasakyti, o tai, ką jiems galima Jums pasakyti. Mes visi esame sekami, o Jūs pats irgi ne mažiau. Vertėja praneša kiekvieną Jūsų žodį. Jūsų telefoniniai pokalbiai slapta pasiklausomi, o kiekvienas žingsnis stebimas.“ Jis suminėjo daugybę pavyzdžių ir detalių, kurių nebepajėgiau patikrinti. Sudeginau šį laišką, nes nepažįstamasis taip liepė padaryti. „Neplėšykite jo, nes jie ištrauks net skutelius iš popierių pintinės ir vėl sudėlios.“ Aš pirmą kartą viską apmaščiau. Ar ne tiesa, kad supamas to tikro nuoširdumo, to nuostabaus bičiuliškumo, nė karto neturėjau progos laisvai pasikalbėti su kuo nors dviese, akis į akį? Nemokėjau

²⁸ А. Видадь, *Анри Барбюс – солдат мира*, Москва, 1962, р. 396.

kalbos, todėl negalėjau užmegzti tikro ryšio su žmonėmis iš liaudies. Be to, juk tik mažytę dalį šios neaprėpiamos šalies pamačiau per tas dvi savaites! Jei noriu būti sąžiningas savo paties ir kitų atžvilgiu, turiu pripažinti, kad mano įspūdis, kad ir kokį jaudinantį, entuziastingą jį susidariau iš vienos kitos detalės, negali būti objektyvus. Todėl grįžęs iš Rusijos aš apsiribojau vos keliais straipsniais, o beveik visi kiti Europos rašytojai, grįžę iš šios šalies, skubiai išleisdavo knygą, kurioje išliedavo karštą palaikymą arba tūžmastingą nepritarimą.²⁹

Autorius nemini, jog būtų kaip nors mėginęs šį laišką paviešinti grįžęs iš Sovietų Sąjungos. Reikia pasakyti, kad šie žodžiai parašyti žvelgiant iš jau nemenko laiko bei erdvės atstumo, atvėsus pirmam susižavėjimui ir išgyvenus ne vien nusivylimo kartėlį. Iš pradžių gyvai domėjęsis bei džiūgavęs dėl Rusijoje vykstančių „revoliucinių“ procesų, 1936 m. rugsėjo 28 d. laiške Romenui Rolanui apgailestavo: „Kažkokia lemtis, kažkokia metafizinė valia veda žmones apakimo link. Jūsų Rusijoje revoliucijos veteranai, pirmieji Lenino bendražygiai Zinovjevas, Kamenevas sušaudyti kaip pasiutę šunys <...> – tiksliau sakant, dėl to, kad revoliucija neišvengiamai surija savo vaikus. Deja, tai esą neišvengiamas mokestis už žmonijos pažangą“. Autorius net neužsimena apie sovietinio režimo nusikaltimus, nors tai Vakarų pasaulyje tarpukariu buvo viešinama. Kairuoliškos simpatijos ar tiesiog rusofilija paima viršų – nei intensyvus sekimas, nei akivaizdūs apribojimai bendraujant ar keliaujant, nei kai kurių sutiktųjų asmenų drąsus prisipažinimai ir liudijimai nesukelia svaresnių abejonių tuo, kas primygtinai sakoma ar rodoma. Labai panašų vaizdą mes regime ir laikotarpiu po Stalino. Pavyzdžiui, Gabrielio Garsijos Markeso užrašuose iš Sovietų Sąjungos: jam kur kas aktualiau, kad niekur nematyti kokakolos reklamos, o propagandiniai šūkių ir Potiomkino kaimelio vaizdai lieka anapus ne tik kritinių refleksijų, bet apskritai už fiziologinių juslių lauko³⁰.

²⁹ Stefan Zweig, *Vakarykštis pasaulis: europiečio prisiminimai*, Vilnius: Tyto Alba, 2005, p. 365–366.

³⁰ Габриэль Гарсиа Маркес, „СССР: 22 400 000 кв. км без единой рекламы коко-колы“, in: *Латинская Америка*, 1988, № 3, p. 87–98, № 4, p. 90–107.

G. Markesas ir jo bendrakeiviai, išgirdę atsitiktinės pakeleivės (kitas klausimas, kiek jos iš tiesų būta „atsitiktinės pakeleivės“) pasakojimus ir prisiminimus, suabejoja jos sveiku protu. Tikrovė, apie kurią jie išgirsta, yra anapus jų patirties, vadinasi, neegzistuojanti. Šią pasakojimo dalį vertėtų pacituoti ištisai: „Vairuotojams, aptarnavusiems festivalį, buvo liepta be vertėjų niekur nevežti delegatų. Kartą vakare, veltui ieškoję savo vertėjų, mes pasistengėme gestais įkalbėti savo vairuotoją nuvežti mus iki Gorkio teatro [MCHAT

JAV rašytojas Teodoras Dreizeris (Theodore Dreiser) viešėjo Sovietų Sąjungoje 1927 metais. Grįžęs iš Sovietų Sąjungos, T. Dreizeris ketino stoti į JAV Komunistų partiją, tačiau dėl vadovo priešiško jam tekę atsisakyti šio sumanymo (esą T. Dreizeris „neperėjęs proletaro platformos“). Savo

im. A. M. Gorkogo]. Pakratęs galvą kaip mulas, jis ištarė: „Virtijas“ (rus. *пиривоицик*). Mus išgelbėjo viena moteris, puikiai, kulkosvaidžio greitumu tratėjusi penkiomis kalbomis: ji įkalbėjo paimti vairuotoją ją kaip vertėją. Tai buvo pirmasis tarybinis žmogus, kalbėjęs su mumis apie Staliną. Jai buvo šešiasdešimt metų, išoriškai ji buvo labai panaši į Žaną Kokto, o prisipudravusi ir apsirengusi taip pat, kaip Kukaračita Martinesas: prie figūros prigludęs paltas su lapės apykaklaite, kepuraitė su plunksnomis, kvepianti naftalinu. Įsėdusi į automobilį, ji kaipmat pasisuko į langą ir parodė mums nesibaigiančią Žemės ūkio parodos metalinę tvorą, kurios perimetras lygus dvidešimčiai kilometrų. „Jums esame skolingi už šiuos nuostabius kūrinius, – pasakė ji. – Paroda surengta norint pasipuikuoti užsieniečių akyse“. Tokia buvo jos maniera kalbėti. Pranešė, jog dirba apipavidalintoja teatre; mano, kad socializmo kūrimas Sovietų Sąjungoje patyrė krachą, pripažino, jog naujieji vadovai geri, gabūs ir žmogiški, tačiau visas jų gyvenimas bus sugaišintas praeities klaidų taisynei. Franko paklausė, kas atsakingas už šias klaidas. Ji pasilenkė prie mūsų ir palankiai šypsodamasi ištarė: „Le moustachu“. Tai reiškia „Ūsočius“. Visą vakarą ji kalbėjo apie Staliną, naudodama šią pravarde, ir nė karto nepavadino jo vardu, kalbėjo nereikšdama nė mažiausios pagarbos, nepripažindama jokių jo nuopelnų. Jos manymu, svariausias argumentas prieš Staliną yra festivalis: jo valdymo epochoje nieko panašaus negalėjo įvykti. Žmonės būtų nėję iš namų, o grėsmingoji Berijos policija būtų iššaudžiusi gatvėse visus delegatus. Ji buvo įsitikinusi, jog jeigu šiandien Stalinas būtų gyvas, jau būtų išiliepsnojęs trečiasis pasaulinis karas. Kalbėjo apie siaubingus nusikaltimus, apie surežisuotus [teismo] procesus, apie masines represijas. Tikino, jog Stalinas – kruviniausias, blogiausias personažas ir didžiausias garbėtroška per visą Rusijos istoriją. Man niekada neteko girdėti tiek baisių istorijų, pasakojamų su tokių užsidegimu. Buvo sunku nustatyti jos politinę poziciją. Jos manymu, Jungtinės Valstijos – vienintelė laisva šalis pasaulyje, tačiau ji pati asmeniškai gali gyventi tik Sovietų Sąjungoje. Karo metu ji susipažino su daug amerikiečių kareivių ir sakė, kad jie naivūs, stiprūs vaikinai, tačiau stulbinantys neišmanėliai. Ji nebuvo antikomunistė, jautėsi laiminga dėl to, kad Kinijoje pereita prie marksizmo, tačiau kaltino Mao Dzeduną dėl to, kad šis padarė blogą įtaką Chruščiovui, o tas nesugriovė ligi galo mito apie Staliną. Ji pasakojo apie savo praeities draugus. Daugelis jų – teatro veikėjai, rašytojai, gerbiami artistai – buvo represuoti valdant Stalinui. Kai privažiavome teatro pastatą, turintį reputaciją nuo labai seniai, mūsų atsitiktinė pakeleivė pažvelgė į jį ir tarė: „Mes vadiname šį teatrą „vaiduoklių teatru“. Geriausi jo aktoriai ilsisi po žeme. Aš neturiu nė menkiausio pagrindo laikyti šią moterį nenormalia, tačiau vienas apgailėtinas faktas akivaizdus: ji buvo panaši į tokią. Neabejotinai, ji gyvena toje terpėje, iš kurios aiškiausiai yra matoma esmė. Panašu, tiesa, jog liaudis nenukentėjo nuo Stalino režimo – represijos užgriuvo vadovaujančiąją sferą. Tačiau aš negaliu priimti šio teiginio kaip įtikinamo pagrindo Stalino veiklos apibendrinimui, nes negirdėjau jokių kitų įrodymų, nors kiek tam tinkančių.“ *Габриэль Гарсиа Маркес, „СССР: 22 400 000 кв. км без единой рекламы коко-колы“, in: Латинская Америка, 1988, № 4, p. 95–96.*

įspūdžiais T. Dreizeris pasidalijo kelionės atsiminimų knygoje³¹. Sovietų Sąjungoje kai kurie šių užrašų fragmentai pirmą kartą išspausdinti tik prasidėjus „persitvarkymo“ procesui³². Kaip nurodo vertimo rusų kalba leidėjai: „Dreizerio knyga <...> – istorinis dokumentas, kurio autoriaus teisingumu, nuoširdumu ir geranoriškumu negali abejoti. Ji parašyta draugo, tačiau tokio draugo, kuris turėjo galimybę visiems girdint pasakyti tiesą apie besiformuojančio stalinizmo šalį ir visuomenę.“³³

Pats T. Dreizeris sako: „Mūsų reklamos klausimu: iš tiesų nieko panašaus Rusijoje nėra, tačiau nuo propagandos – raibsta akys. Aš su pirmaisiais plakatais susidūriau jau Lenkijos–Rusijos pasienyje, geležinkelio stotyje. <...> Jie mane būtinai pasitikdavo visur – nuo Leningrado iki Taškento, nuo Lenkijos sienos iki Sibiro vidurio, nuo Odesos iki Samarkando. Kiekvienoje stotyje, kiekviename viešbutyje, pašte, teatre, netgi namuose nuolatos šmėžavo plakatai – tai įsakmus (nors ir neprievartinis) vyriausybės nurodymas piliečiams, kaip ir ką reikia daryti: būtina šukuotis rytais, naikinti muses, valyti tvartą, plauti pieno bidonus ir vaikiškus pieno buteliukus, vėdinti patalpas, kur guli ligonis, arti traktoriaus, tręšti būtinomis trąšomis, naudoti statyboms tinkamą medieną, racionaliai maitintis... Viešpatie, gelbėk – galva susisukdavo!“³⁴ Nors ir stebėdamasis beribe ir visuotine propaganda, pats autorius kaipmat suranda tam pateisinimą, remdamasis sovietinės doktrinos teiginiais: „Tiesą sakant, jau mėnuo ar pusantro, kaip aš negaliu atsikratyti kartėlio ir susierzinimo, matydamas nesibaigiantį spinduliuojančios komunizmo Rusijoje kasdienybės šlovinimą kaip atsvarą niūriam kapitalistiniam pasauliui, nors kiekvienam užsieniečiui akivaizdžiai matyti, kad viskas yra visai ne taip. Vis dėlto, kaip ir kapitalizmo šalininkai, kaip ir visokių religinių mokymų sekėjai, komunistai turi teisę (argi ne?) ginti savo požiūrio sėkmę. Ir jeigu reikia pasirinkti, iš vienos pusės, tarp britų ir amerikiečių buržuazinės moralės melagingumo drauge su pasipūtėliška individualizmo propaganda ir nauda plutokratijai arba katalikų kunigų pamokslu, pasvėrus silpnąsias ir stipriąsias šio mokymo ypatybes, ir komunistų

³¹ Theodore Dreiser, *Dreiser looks at Russia*, New York, 1928.

³² Теодор Драйзер, *Жизнь, искусство и Америка*, Москва, 1988.

³³ «Драйзер и сегодня смотрит на Россию» (Главы из книги), in: *Вопросы литературы*, 1989, № 11, p. 173.

³⁴ *Ibid.* p. 181.

pasiaukojimo – iš kitos, aš rinkčiausi pastarąjį, ir nenorėčiau suklysti, aš tikiu ateitimi. Žinoma, galima tarti, jog perdėta komunistinė agitacija kartais būna akivaizdžiai užgausiai tendencinga, neteisinga. Tačiau tai požiūrio klausimas. Juk Rusijoje yra slapta antikomunistinė opozicija; su tuo negalima nesiskaityti. Tereikia prisiminti melo srautus Sovietų Rusijos atžvilgiu, rašt palaikius, išmušančius žmones iš vėžių, pamokslus, priešiška nusiteikusios viso pasaulio buržuazijos kalamus į lengvatinių piliečių galvas, ir mano protestai nutyla. Tenka smūgiu atsakyti į smūgį, ar ne? Be to, kaltinti bolševikus nuolatiniu melu aš neturiu pagrindo ir tvirtai pareiškiu: jie turi kuo didžiuotis ir tai kaip tik ir gali sukelti tam tikrą savigyros perteklių.³⁵

Nors intensyviai „globojamas“ specialiųjų sovietinių tarnybų, T. Dreizeris pastebėjo daug neigiamų sovietinės sistemos bruožų. Pirma. „Amerikiečiui arba anglui neabejotinai vienas iš atgrasiausių komunistinės tikrovės bruožų Rusijoje pasirodytų ten tvyranti šnipomanija, taip pat visą šalį nuo viršaus iki apačios persmelkianti minčių ir įsitikinimų kontrolės sistema.“³⁶ Antra. „Vis dėlto, reikėtų manyti, aš užtektinai pateikiau pavyzdžių šiuo klausimu. Šalis gyvena baimės atmosferoje, kurios priežastis – įvairūs širdį stingdantys egzekucijų metodai. Žmonės bijo to, ko nežino. Ir aš nesu išimtis. Tegul valdžia remiasi teisingumu ir teisėtumu, vis dėlto visas šis slaptumas, šis diktatoriškas kalbėjimas ne iki galo, tyrimų rezultatų ir nuosprendžių slėpimas nuo žmonių – visa tai sėja visuotinę baimę.“³⁷ Bent kiek nuovokesnis stebėtojas galėtų įtarti po tuo slypint beribį terorą ir beribį siaubą. Juo labiau kad jau apščiai paskelbta pačių vakariečių, susidūrusių su sovietine sistema, liudijimų bei kritinių pastabų³⁸. Tačiau šiuo atveju reikėtų prisiminti dar vieną aspektą – iš Europos ar Šiaurės Amerikos žemyno atkeliavę intelektualai iki tol nebuvo susidūrę su totalitarinio tipo informacinėmis sistemomis, jie buvo įpratę prie radikaliai kitokios visuomenės ir kitokios valstybės. Čia belieka pritarti Hannai Arendt, jog totalitarizmas – šiurpinamai originalus. Kita vertus, Europos kultūros vei-

³⁵ *Ibid.*, p. 185–186.

³⁶ *Ibid.*, p. 197.

³⁷ «Драйзер и сегодня смотрит на Россию», in: *Вопросы литературы*, 1989, № 11, p. 207.

³⁸ W. Chamberlin, *A False Utopia. Collectivism in Theory and Practice*, New York, 1937; Eugene Lyons, *Assignment in Utopia*, New York, 1937; Max Eastman, *Artists in Uniforms*. New York, 1934.

kėjus laikyti vien naiviais netinka. Patyrę politikos rykliai, tokie kaip JAV pasiuntinys Sovietų Sąjungoje Džozefas Devisas, savo dienoraščių knygoje „Misija į Maskvą“ pateikia vien paradinių šalies vaizdą. Tokių autorių plejada išpūdingo dydžio, pradedant kad ir žurnalistu Volteriu Diuranti, „New York Times“ Maskvoje akredituotu britų žurnalistu, rašiusiu prosovietinius reportažus iš procesų prieš „liaudies priešus“.

T. Dreizeris, kaip ir kiti prosovietiniai autoriai, randa visiškai vienodą pateisinimą akivaizdžiai akis badantiems reiškiniams: „Kita vertus, tarsi atsvarą tam, aš prisimenu begalines kolonas, žygiuojančias Raudonąja aikšte, tą niūrią, snieguotą lapkričio dieną, kai buvo švenčiamas Didžiosios spalio socialistinės revoliucijos dešimtmetis. <...> Liaudis žygiuoja, kad visam pasauliui parodytų, koks didis jų tikėjimas Sovietų Rusija, ryžtas sukurti naują gyvenimą, laimingesnį visiems. Tai galima, net visai tikėtina perspektyva šiam momentui, tačiau tik esant sąlygai, kad žmogaus prigimtis sugebės suvokti, jog išties atėjo metas pagerinti tautų gyvenimą. O jeigu aš vis dėlto neteisis, manydamas, kad šie sumanymai pernelyg nuostabūs ir nepasiekiami, o jų gyvenimiški idealai neįgyvendinami šiuolaikiniam nepastoviam ir egoistiškam žmogui? Nežinau...“³⁹

Reikia pasakyti, kad po J. Stalino mirties buvo tęsiama iš esmės ta pati propaganda tarp užsieniečių, žinoma, pakeitus kai kurias detales bei akcentus. Kita vertus, pats užsieniečių vizito faktas ideologiniais sumetimais vidinei auditorijai būdavo pateikiamas kaip sovietinio režimo galios ir milžiniško potencialo įrodymas: „Stalingradas paprastai sukelia užsieniečių nuostabą ir susižavėjimą. Tačiau tuo svečių išpūdziai, kuriuos jie išsiveža į tėvynę, nesibaigia. Būtent čia, Stalingrade, atsiveria jų širdys sovietiniams žmonėms. Aš prisimenu nemažai susitikimų su svečiais iš kapitalistinių šalių. Daugelis jų atvyksta į Sovietų Sąjungą su išankstinėmis nuostatomis. Ir paprastai tokie žmonės pirmosiomis dienomis tyli, jie jums nieko nepasakys apie savo išpūdzius. Tačiau štai svečiai susipažįsta su Stalingradu, jo atgimusiaisiais gyvenamaisiais kvartalais, teatrais, pramonės įmonėmis, susitinka su gyvybingais žmonėmis, kurie mielai pasakoja apie viską, kas domina svečius. Ir užsieniečiai pasikeičia: jie ima kalbėti...“⁴⁰

³⁹ «Драйзер и сегодня смотрит на Россию», in: *Вопросы литературы*, 1989, № 11, p. 208–209.

⁴⁰ Ю. Туманов, *Глазами зарубежных гостей*, Сталинград: Книжное издательство, 1959, p. 47.

Veiklos intelektualiuose baruose reikšmę suprato dar Rusijos imperatorė Jekaterina II. Tiesa, susirašinėjimas su Volteru imperijos išdui atsiėjo nepigiai, tačiau tapo vertinga praktika, kuri tebesitęsia iki šių dienų. Jo Banalybė Kyšis tapo visrakčiu, atrakinančiu kai kurių Vakarų intelektualų sąžinę. Redukuoti vien į specialiųjų tarnybų veiklą arba pačių simpatikų Sovietų Sąjungai naivumą nederėtų. Didelis nusivylimas, o gal tiesiog persisotinimas savo pačių sistema paskatino linkti į sovietinės sistemos pusę. Atitinkamai mūsų dienomis mums tenka išklaudyti kalbas apie kapitalistinį totalitarizmą, kuris neva nė kiek nesiskiria nuo sovietinio – vaizdžiai tariant, makdonaldo užėigas prilyginant sovietų koncentracijos stovykloms. Orientyrai, pradėti barstyti dar tarpukario laikotarpiu, šiandien toliau kryptingai skandinami informacijos miglose. Kaip pareiškė V. Putinas 2002 m. sausio mėn. oficialaus vizito į Lenkiją metu: „Aš pasistengsiu būti kiek įmanoma atviras ir tikiuosi jūsų supratimo. Mes nenorim, nelyginsim ir nestatysim į tą pačią eilę problemų, susijusių su nacizmu ir Stalino represijomis, su nacizmo agresijomis Europoje, Lenkijoje, Sovietų Sąjungoje ir su Stalino režimo represijomis.“⁴¹

Štai tokiu būdu mūsų dienomis mėginama ištrinti atminimą apie milijonus išžudytųjų, o totalinio teroro organizatorius bei vykdytojus paversti „didžiaisiais valstybės veikėjais“ bei „genialiais vadybininkais“ – kaip ciniškai teigiama šiuolaikiniuose Rusijos politinės vadovybės palaimintuose istorijos vadovėliuose.⁴² Deja, dabartinio Europos apsimestinio aklumo ar net nebylaus pritarimo bei bendradarbiavimo tema – nes tik taip dauguma šiuolaikinių Rusijos analitikų, publicistų ir politikų ją aiškina – šiandien vėl aktuali, kaip ir M. Zdziechowskio vėlyvosios intelektualinės veiklos laikotarpiu.

Kita vertus, nevertėtų perdėm stebėtis ano meto ar dabartiniu Vakarų vadinamuoju „aklumu“, tiesiog nenoru gilintis į esmę. Užtenka pasidairyti po gimtojo lietuviško, atrodytų, jau senokai postsovietinio (o greičiau tikėtų tarti postinferralinio) pasaulėlio literatūros barus, užtvindytus pseu-

⁴¹ Заявление для прессы и ответы на вопросы журналистов по окончании переговоров с Президентом Польши Александром Квасьневским. 16 января 2002 года, Варшава. Taip pat galima rasti internete: <http://www.kremlin.ru/text/appears/2002/01/28775.shtml> [žiūrėta 2008-09-03].

⁴² А. С. Барсенков, А. И. Вдовин, С. В. Воронкова, *История России XX–начала XXI века*, под ред. Л. В. Милова, Москва: Эксмо, 2006; А. Филлипов, *Новейшая история России 1945–2006 гг. Книга для учителя*, Москва: Просвещение, 2007.

doatsiminimais⁴³, grafomaninės savišlovos produkcija⁴⁴ ar tiesiog vulgaria demagogija, peržengiančia viešo užgaulumo ir nacionalinio pažeminimo ribas⁴⁵.

Akivaizdu, jog tai ne tik ir ne tiek pačios buvusios bei esamos Rusijos, bet ir pačios Europos vidinė problema. Vieni autoriai to reiškinių priežastį įžvelgė „masių sukilime“, kiti naujų technologijų (visų pirma informacijos perdavimo ir karybos) triumfe, kas leido totalitariniams projektams tapti tikrove. M. Zdziechowski mums nurodo kitą, galbūt vieną svarbiausių priežasčių – krikščioniškų šaknų netektį, kuri neišvengiamai sukelia de-humanizacijos procesą.

Juk pasaulyje, iš kurio išvarytas Dievas, galiausiai nebelieka vietos ir pačiam žmogui.

Išvados. M. Zdziechowskio kūrybinis paveldas šiandien lieka aktualus, ypač prisimenant šio autoriaus išsakytas pastabas ir samprotavimus liberaliųjų Vakarų bei despotiškųjų Rytų tarpusavio santykių klausimais. Aiškiai ir tiksliai identifikavęs grėsmes, kylančias iš sovietinės Rusijos, M. Zdziechowski taikliai apibūdino komunizmą kaip žmonių dvasios būseną, grasinančią sunaikinti civilizaciją. Kai kurių Europos šalių piliečių simpatizavimas ar savęs tapatinimas su komunistinėmis idėjomis autoriui atrodė kaip grėsmingi signalai, rodantys artėjant pavojingas plataus masto permainas visame žemyne, kurį autorius vadino „tragiškąja Europa“.

Tarpukariu dalis tiek Europos, tiek apskritai Vakarų intelektualų bei menininkų tapo prosovietškai angažuoti ar net sovietinio režimo parankiniais. Sovietinis režimas, greta prievartinių veiksmų, ypatingą dėmesį teikė šalių, kurias vertino kaip priešiškas, intelektualų bei menininkų patraukimui savo pusėn. Prosovietškai nusiteikę intelektualai ir menininkai vertinti visų pirma propagandinės naudos, įgyvendinant ideologinės kovos koncepciją, požiūriu. Taip pat svarbus elementas sovietinėje propagandos sistemoje buvo asmeninio lojalumo valdančiajam sovietinio režimo diktatoriui aspektas. Keičiantis vadovaujantiems sovietinio reži-

⁴³ Laimonas Noreika, *Čiurlionio 16: dienoraščiai, atsiminimai*, Vilnius: Scena, 2003.

⁴⁴ Algirdas Brazauskas, *Ir tuomet dirbome Lietuvai: faktai, atsiminimai, komentarai*, Vilnius: Knygiai, 2007.

⁴⁵ Vytautas Miknevičius, *Lietuva pagairėje*, Klaipėda: Druka, 2008.

mo asmenims, kartu su vadovų kulto apraiškomis būdavo pašalinamas vakariečių autorių, rašiusių konkreitiems sovietiniams veikėjams skirtus tekstus, kūrybinis paveldas kaip nepageidaujamas (A. Barbiuso, A. Žydo, R. Rolano ir kt. autorių atvejais). Jų vieton būdavo iškeliami kitų vakariečių autorių darbai, kuriais remiantis siekta paneigti ankstesnį sovietinių vadovų šlovinimą ir sukurti bei pateisinti naują.

Šiuo atveju M. Zdziechowskio perspėjimai apie grėsmes, pavyzdžiui, veikale „Baigties akivaizdoje“ (pirmą kartą išleistas Vilniuje 1937 m.), glūdinčias pačioje Europoje, o tiksliau – kai kurių jos iškilių protų neatsparumui sovietiniam demagogijos ir propagandos užkratui – tebeskamba aktualiai nūdienos suvienytoje Europoje. Taip pat ypatingai pavojingu simptomu M. Zdziechowskis laikė krikščioniškųjų šaknų netektį, o tiksliau – jų atsisakymą, kuris galiausiai ne tik vertybiškai dezorientuoja, bet ir atveria plačias galimybes totalitarinių projektų įgyvendinimui. Tarpukariu tiek gimtojoje šalyje, tiek plačiau pasaulyje adekvačiai nereflektuotas tekstas iš Europos „paribio“ tapo vienu iš moralinio daltonizmo bei selektyvino aklumo simptomų pavyzdžių.

THE BLINDNESS OF WESTERN EUROPE AND
THE PROMISES OF TOTALITARIANISM:
THE WARNINGS OF MARIAN ZDZIECHOWSKI

Ramūnas Trimakas

Summary

Marian Zdziechowski's book „Facing the End“, published for the first time in Vilnius in 1937, for many long decades was not merely a text marking the trajectory of fate in Central and Eastern Europe in the 20th century. What Zdziechowski presented and analyzed in this book and what we see in Russia today is not just a short term outburst of imperialistic dizziness. The bolshevik Russia raised great turmoil in the minds of the people and public opinion at that time. The article investigates how looking through the perspective of representatives of the communist regime, the necessity of the intellectual take over of Europe was based. There is also a discussion about Europe's intellectuals and artists who spoke in behalf of the Soviet regime or became its accomplices as well as the translations of pro-Soviet works and its explanations in the very texts of the representatives of the totalitarian regime. Only the pro-Soviet literature and publicistic writings

of the 1920–1940s and their later Soviet translations are discussed. The article is devoted not merely to the analysis of Zdziechowski's creative heritage. It is more an effort to remind one of the methods of Soviet propaganda, using the favorable disposition of some Western artists.